

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI

VGM

345.3705 VAK

VAKIFLAR DERGİSİ

Metinden hariç 454 Resim, 96 Plân ve Kroki, 68 Fotokopi,
8 Desen ve 3 Levha'yı hâvidir.

SAYI : VIII

ONGUN KARDEŞLER Matbaası ☎ : 11 95 49

ANKARA — 1969

ERKEN DEVİR ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE 12. ve 13. YÜZYIL ARTUKOĞULLARI MEDRESELERİNİN YERİ

Fügen İLTER

Anadolu Selçuklu devri Türk mimarisini incelerken, Güney - Doğu Anadolu'daki dinî ve dünyevî yapıların özellikleri ile bölgeye has bir mimari üslûba sahip oldukları görülür. Bu bölge 12 - 15. yüzyıllar arası üç asır boyunca Artuklu devletinin hüküm sürdüğü bölgedir. Artukoğullarının çok sayıda Türkmen kütlelerinin bulunduğu Diyarbakır çevresi şehir ve kazalarını içine alan hâkimiyetleri, Sultan Alpaslan ve Sultan Melikşah'ın değerli kumandanlarından olan ve Artuklu Beyliklerine adını veren Artuk bin Eksük'ün 1091 de ölümü üzerine oğullarını kurduğu beyliklerle başlamıştır¹. Artuklu devlet idaresinin hangi beylikler etrafında toplandığına burada kısaca değinmekte fayda vardır:

- 1 — Hısn Kayfa ve Amid Beyliği (1101-1231). (Eyyubilerin saldırısı ile son bulmuştur.)
- 2 — Mardin Beyliği. (1108 - 1408). (Karakoyunlular tarafından ortadan kaldırılmıştır.)
- 3 — Harput Beyliği. (1185 - 1233). (Anadolu Selçukluları bu şubeye son vermiştir².)

1. Daha geniş bilgi için bak. Ali Sevim, (Artukoğullarının soyu ve siyasi faaliyetleri). Belleten, Cilt XXVI, sayı 101, (Artukoğlu Sökmenin siyasi faaliyetleri). Belleten, Cilt XXVI, sayı 103. (Artukoğlu İlgazi). Belleten, Cilt XXVI, sayı 104 Ankara, 1962.

2. Artukoğulları Beylikleri hakkında özül bilgi için bak. M. Fuat Köprülü, (Artukoğulları) maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Cilt I, İst. 1950, s. 617 - 625.

Bundan sonra Artukoğullarının devlet statülerinde önemli bir noktayı belirtmek yararlı olacaktır. Artukoğulları Beyliklerinin kuruluşu ve sonra da devleti devam ettirme gayretleri, çeşitli mücadeleler içinde geçmiştir. Bir taraftan Anadolu Selçuklularının birliği sağlama çabaları içinde Artuklu bölgesine saldırıları, öte yandan Suriye Atabekleri ve Eyyubilerin kuzeye doğru genişlemeleri, Artukoğullarını tâbi bir devlet olmaktan kurtaramamıştır³. Tâbi oluşta da ortaya ilginç durumlar çıkmaktadır. Meselâ 1127 de kurulan ve kısa zamanda yukarı Mezopotamya, Güney - Doğu Anadolu'nun bir kısmı ve Suriye'yi idareleri altına almayı başaran Zengileri bir süre metbu olarak tanımaları, ortaya zincirleme bir vasallık statüsü koymaktadır; çünkü Zengiler de Irak Selçukluları Devletinin vassalı idi⁴. Nureddin Zengi'nin ölümünden kısa bir zaman sonra ise, Selâhaddin Eyyubi tarafından kurulan Eyyubilere tâbi olmuşlardır.

Siyasî alanda Zengi ve Eyyubilere bağlılık, kültür ve sanat yönünden de Artukoğullarını Zengi ve Eyyubilerle kaynaştırmış, Anadolu'da özellikle Suriye mimarisini tamamlayan bir hâkimiyet haline getirmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Anadolu Selçuklularının zaman zaman, Anadolu birliğini kurmak için güneye saldırıları Artuk-

3. Ali Sevim, (Artukoğlu İlgazi), s. 662.

4. Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1963, s. 155.

oğullarını daha güneye itmiş, Anadolu'dan koparmıştır.

Konumuz olan Artuklu medreseleri de siyasi ve kültürel bağları çok sıkı olan bu birliğin tabii bir sonucu olarak, pek çok yönden Zengi ve Eyyubi medreseleri ile aynılık gösterirler.

Anadolu'da Selçuklu devrinde (medrese yapısı) genellikle iki büyük grup altında incelenir:

- 1 — Açık avlulu medreseler,
- 2 — Kapalı medreseler⁵.

En yaygın tip olan, açık avlulu medreseler de kendi aralarında iki ve dört eyvanlı olmak üzere ayırma tâbi tutulur. Bilindiği gibi dört eyvanlı şema İranlıdır. İki eyvana indirgeme ise Anadolu için bir yeniliktir. Artuklu medreselerini de, Anadolu'nun açık avlulu medreseleri adı altında toplamak kabildir. Açık avlulu kuruluşları dışında, mimari unsurlarda, kuruluşta, hücre sayısında ve dekorasyonda ayrıntılar büyüktür.

Selçuklu devrinin Anadolu'lu medreseleri (güney - doğu bölgesi dışında), ister açık avlulu, isterse avlusu kapalı olsun, herşeyden evvel, genel olarak, düzgün, geometrik plânlı yapılardır. Böylece ilk plânda gelen bu özellikleri ile hemen İran'a bağlanırlar. Herzfeld'in de dediği gibi, «İkili simetri, İran mimarisi için nasıl herşeyse⁶» Anadolu'nun güney - doğu bölgesi dışındaki medreseler için de odur.

Medresenin vatani İran, kurucuları da Selçuklu Türkleridir. Selçuklular

5. Doğan Kuban, kapalı medreselerin, Anadolu'da açık avlulu medreselerden daha evvel ortaya çıktığına işaret eder, (Anadolu - Türk Mimarisinin kaynak ve sorunları, İst., 1965, s. 139.)

En erken kapalı medreseler için bk. Aptullah Kuran, Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan medreseleri, Vakıflar Dergisi, Sayı VII, İst., 1968, s. 39-43.

6. E. Herzfeld, "Damascus: Studies in Architecture", Ars Islamica, XI-XII, 1946, s. 37.

Abbasi Halifesinin himayesi altında, İslâm ülkelerini sünni akide etrafında toplamak amacıyla birleştirici olmuşlardır. Şiiliği yenmek ve sünnilüğün dört mezhebini öğretmek ve yaymak amacıyla medrese yapımına başlanmış, kısa zamanda İran ve Mezopotamya'da pek çok medrese kurulmuştur. Melikşah'ın büyük veziri Nizamülmülk medrese yapımında öncü ve destekleyici olmuş, Nişapur, Tus, Bağdat'ta açılan medreseleri, Basra, Rey, Kargirt ve İsfahan şehirlerindeki diğerleri izlemiştir.

Anadolu'nun çifte simetrlili, dört eyvanlı medreselerine (Kayseri Çifte Medrese gibi 1205 - 1206), bir ön örnek olarak Rey (XII. Yüzyıl) medresesini belirtebiliriz⁷. Plâna dört eyvan yerleşimi ile ikili simetri hakimdir. Rey medresesi bugüne ulaşamamış yapılardandır.

Anadolu'da çoğunluğu veren simetrik kuruluşlu, dengeli medreselerde ana eyvan yanında yer alan kubbe, hücreler (türbe olarak yapılmışlardır) revak sıraları, eksende yer alan portalin derinleşmesi, ve figür tasvirleri, İran'dan ayrılan özellikler olarak önemle belirtilmelidir.

Sünnilik cereyanının şiddetlenmesiyle, bütün İslâm ülkelerinde medrese yapımı hız kazanmış, Suriye'de de

7. İran'da dört eyvanlı medreselerin erken örnekleri olarak kabul edilen Kargirt (XI.y.y.) ve Rey medresesi (XII. y.y. başı) için bk. A. Godard, "Origine de la Madrasa, de la Mosquée et du caravansérail à quatre iwans", Ars Islamica, Vol. XV-XVI, 1951, s. 1-9. Bugüne ulaşamayan erken devir İran medreseleri için E. Kühnel, Die Kunst des İslâm, Stuttgart, 1962, s. 72 de, "İstisnasız olarak Şafî öğrenimine hizmet etmekteydiler" diyerek dört eyvanın her birinin bir sünni mezhebine ait olduğu fikrini kabul etmemektedir. Kühnel aynı bahse devamla, "Musul ve Suriye'de ise Zengiler Hanefî mezhebinin koruyucusu idiler ve Irak'ta Hanbelî doktrini hüküm sürüyordu. Sünniliğin Dördüncü mezhebi Malikîlik içinse, Mağrib yurtluk etmekteydi" demektedir.

Dört mezhebe de yer veren Bağdat'daki ünlü Mustansiriye Medresesi ise (1232) tarihidir.

aynı gayeye hizmet yolunda birçok medrese inşa edilmiştir. Suriye'de medresenin kurucusu da Nureddin Zengi'dir. Suriye'de böylece başlayan medrese mimarisini ana hatlarıyla belirtmek ve İran'dan ayrılan taraflarını ortaya koymak gerekirse, herşeyden önce «simetri» nin kaybolduğunu söylemeliyiz. Kısımlarda her ne kadar dengeli bir uyum varsa da, plânda, İran'lı ve Anadolu'lu düzenli geometrik şekil yoktur⁸. Çünkü plâna hükmeden artık fonksiyonlar olup, yapı yalnızca medrese değil, bir kompleks halindedir. Mescit büyük ölçüde yapıya girmiş, türbe de medrese bünyesine alınmıştır.

İşte Suriye'li medreseleri tariflediğimiz belli başlı özellikleri, aynı özelliklerle, Anadolu'nun diğer medreselerinden ayrılan Artuklu medreselerinde de bulmaktayız.

Artuklu medreselerinin Anadolu için bir önemi de, en erken örnekleri vermeleridir. XII. Yüzyılın ilk çeyreğinden başlattığımız, ancak bir kısmı kayıtlarda kalmış⁹ bu medreseler hakkında yakın bilgiyi, XII. Yüzyılın son yarısından, XIII. ve XIV. Yüzyıllardan günümüze ulaşmış diğer örneklerden elde edebileceğimizi söylemek yanlış olmaz. Bu sebeple, yapımlarına XII. Yüzyılın ikinci yarısında başlanmış, Diyarbakır'da bulunan iki medreseyi öncelikle tanıtmayı uygun bulmaktayız.

MESUDİYE MEDRESESİ :

Diyarbakır Ulu Camiinin kuzey - doğusundadır. Yapıdaki en erken kita-

8. Suriye'de medreselere hakim olan düzensiz şekilli plânlar için E. Herzfeld, "o zamanın kalabalık şehirleri için bu düzensizlik kaçınılmaz bir kaideydi" der,

E. Herzfeld, Ay. es. IX. s. 45.

9. Kâtip Ferdi, Mardin Artukluları Tarihi (H. 944), İst. 1939. Kitaba ilâve olarak Ali Emiri'nin notları.

C. Cahen, "Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides", Journal Asiatic, 1935, s. 237.

be 590 H. (1193/4, en geç kitabe de 620 H. (1224/5) tarihli olup, portalden 596 H. (1200) senesini ve kurucusu olarak da, Muhammet oğlu el-Melik el-Mesud Sukman'ı öğreniyoruz¹⁰.

Medrese iki katlıdır. Plân bütünüyle düzgün bir şekle sahip değildir (Plân I, II). Medresede giriş kuzey - doğuda yer alırken, ana eyvan ve yanlardaki iki oda, üç yönden revaklarla çevrili avlunun doğu yüzündedirler. Ayrı bir kısım meydana getirecek şekilde, eyvan ve hücre topluluğundan ibaret olan mescit bölümü ise, batı karnadı meydana getirir.

Medrese, düz, boş ve sağır cephe yüzü ile son derece sadedir. Portal, kuzey - doğu köşedeki yeriyle, cepheyi asimetik bir bölüntüye uğratmıştır (Resim: 1). Kuzey - batı duvarı ile portal çıkması arasındaki boşluk ev ve dükkânlarla doldurulmuştur. Portal, sade ve sivri kemerli girişi ile, enlilemesine dikdörtgen bir yere açılır. Dışarıda, kemerle silmeli saçak kornişisi arasında uzanan, ince, uzun beş parçanın yanyana sıralanmasıyla meydana gelen kitabe, çiçekli bir fon üzerine, neshi yazıyla yazılmış olup, bir satırdır ve portalin yegâne süsüdür (Resim: 2, 3, 4).

Dehliz, son derece sade portalle, profile edilmiş silmelerle çevrili, stalâktitlerle tepelenmiş, derinliği az bir kavsara içine açılmış kapıyı birbirine bağlar. Zengin profilasyonlu silmeleri ve karşısına gelen mihrapla bağlantılarıyla bu kapı, esas kapı olmaya ilkinden daha lâyıktır (Resim: 5).

Buradan zengin dekorlu revaklarıyla, şaşırtıcı bir görünümü olan avluya girilir. Medresenin en sağlam kısımlarından biri de, avluyu üç yönden kuşatan bu arkadlardır (lev III, IV. Resim: 6,7)

10. A. Gabriel, Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale, Paris, 1940, 97, 99, 100 No. lu kitabeler.

Doğuda büyük bir eyvan iki kat boyunca yükselir. Önünde, anlam verilemeyen bir merdiven kalıntısı ve bir de kuyu kulunur¹¹

Avluyu iki kat halinde üç yönden kuşatan arkadlardan, alttakilerin şahane işçiliğine karşı, ikinci kat arkadları, alt kata yakışmayacak kadar sade, süslemesiz sivri üçlü kemerler kurulmuşlardır (Resim :8). Bu ahenksiz kuruluş karşısında, ikinci katın sonradan ilâve edilmiş olabileceğini söyleyen Gabriel'in fikrine¹² biz de katılmaktayız.

Eyvanın, yüksek, sivri, silmelerle kademelenen kemerinin kilit taşında, hayvan başına benzer bir kabartma varsa da, ne olduğunu söylemek kolay değildir. Eyvan orijinal halinden çok şey kaybetmiş, her üç duvarından da büyük hasar almıştır. Eyvan duvarlarında, kuzey ve güneyde, kısım kısım aşınmış, küfi ve neshî, kitabe kuşakları vardır (Resim : 9-13). Eyvan içindeki köşeli nişler, üç duvarı da ortalararak yerleştirilmişlerdir.

Zengin bezemeleriyle avluyu çevreleyen kemerler, ortadaki yüksek ve geniş, yanlardaki dar ve alçak olmak üzere, üçlü gruplar halinde inşa edilmişlerdir. Kemerler kalın, köşeli ayaklar üstünde yükselir. Başlıklar taşkın ve yassı olup, kemer boynuyla birleşen üst kısımları iki sıra yivlidir. Köşelerde ise, küt L şeklinde ayaklar yer alır. Kemerler arasındaki rozetler, daire veya kare şekiller halinde taşta oyularak yapılmışlardır. Her yüzde iki tane olmak üzere, altı rozet işlenmiştir.

Giriş katıyla üst kat arasında, silmeli saçak kornişini altında, stilize palmet motiflerinden örülü, bitkisel arabesk bir fon üzerindeki neshi yazı şeridi,

kemerler üstünden geçerek avluyu çevreler. Yazı kuşağı, siyah bazalt taşlarıyla kaplı duvarlar üzerinde, açık renk malzeme üzerine işlenmiş olmasıyla da ilk bakışta belirgindir.

Kemer süslemelerinde özellikle, motiflerin ve şekillerin değişmesine rağmen, boşluğa sarkan ve üstleri işlenmiş dilimler ayrı bir önem taşır. Bu arada yanlardaki küçük kemerlerden bazılarının üç dilimli olduğu görülür. Üçlü kemerlemelerden öncelikle, batı cephedeki, eyvan karşısına gelen ve avludaki kemerler için de en ustalıklı bezenmiş olanı ele alalım (Resim : 7). Taş işçiliğinin eşsiz örneklerinden biri olan ve yanlardaki üç dilimli kemerler arasında yer alan orta kemer, yuvarlaktır. İçlerinden çıkan dallar zincirine tutunmuş, üçgen kaideli dörtköşe karınlı vazolar dizisine benzeyen süslemede, dörtköşe kısımlar bitkisel arabesklerle işlenmişlerdir. Üçgen kaideler prizmalar halinde uzayarak, kemer karnını bir dolu bir boş dikdörtgenlerle bir ışklandırır bir karartırlar. Kemer üstteki yazı şeridini içe kavislendirip daraltacak kadar yüksektir. Yanlardaki kemercikler ise üç dilimlidir. Taşlar bir atlayarak bitkisel arabesklerle ince kabartmalar halinde bezelidir.

Diğer iki cephe, yani kuzey ve güneydeki arkadlar ilk nazarda eş intiba bırakırlarsa da, orta kemer süslemeleri farklıdır (Resim :6).

Revaklarda örtü haç tonoz olup malzeme tuğladır. Özellikle kible duvarı önünde tonozlar doğu-batı yönünde geniş bir çatlakla ikiye ayrılmışlardır (Resim : 14)

Girişin tam karşısında, ölçüleri ve süslemesiyle sürpriz teşkil eden bir mihrap bulunur. Zengin nakışlı kemerler arasında hemen seçilir (Resim : 15, Levha : V).

Mihrap stalâktitli başlıkları olan desteklere dayanan beş dilimli bir kemer

11. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, restorasyon öncesi yapılan boşaltmada, söz konusu kuyu ve basamaklar ortaya çıkarılmıştır.

12. A. Gabriel, ay. es. s. 195.

içinde, istiridye tepelikli yuvarlak bir niş halindedir. Bünyesinde topladığı elemanlarla, ilk nazarda Dunaysır Ulu Camii mihrabını hatırlatır¹³. Birçok hususlarda da ikinci giriş kapısı özelliklerini tekrarlar. Kemer alınlığı neshî yazıyla doldurulmuştur. Mihrap nişi, çift sıralı silme kuşağı ile sınırlandırılmış istiridye tepeliği altında, üçlü bir sistemle sathi, sağır, uzun nişlere bölünür. Nişlerde, revaklardaki üçlü kemerleme esprisi vardır. Ortadaki daha yüksek, geniş ve tepeliği ile daha zengindir.

Mihrabın her iki yanında, dikdörtgen kenarlı, birer pencere vardır. Girişe göre mihrabın sağında kalan pencere açıklığı üstünde, enine dikdörtgen bir pano içindeki iki satırlık kitabe neshî yazılıdır. Bu kitabeden «Halepli Mahmud oğlu üstad Cafer'in plânlarına dayanarak 620 H. (1224/5) yılında Mesud tarafından inşa ettirildiğini öğreniyoruz (Resim : 16).

Güney revağına, doğudan, eyvanın sağındaki uzun beşik tonozlu odanın kapısı açılır. Üzengileri, stalâktit konsollu, düz söveli kapıda, lentonun üzerine yuvarlak kemerli bir açıklık kaplar. Aynı şekildeki diğer bir kapı, eyvanın solundaki, küçük beşik tonozlu odayı kuzey revakına bağlar. Yalnız bu kapıda, stalâktitli konsollar üzerindeki atkı taşı artık yerinde yoktur. Odaların fonksiyonları hakkında pek kesin birşey söylenemezse de, türbe olarak yapılmış olabileceklerini kabul etmek en uygun çözümdür.

Giriş katında, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız avlu, eyvan, revaklar ve hücrelerden sonra, batı kanadı teşkil eden mescid bölümü gelir. Bu kısma dört kapı açılır. Batı kemerlerinin ar-

kasında, kemer gözleri doğrultusunda ki üç kapıdan ortadaki, ana kapı olup, diğerlerinden yüksek ve geniştir. Söve ve lentosu düzdür. Yan kapılarda ise lento, konsollu üzengilere oturur. Mescid, harap eyvanlar, odalar, tonozlardan düşmüş taş yığınları ile bu katın en yıkık bölümüdür.

Dökülmüş kesme taşlar altından tuğla ve moloz taş, duvar konstrüksiyonu görülür. Kapının karşısındaki sivri kemerli eyvan, dip duvarındaki küçük bir pencere ile aydınlatılmıştır. Eyvan girişinin yanında orta bölümün haç tonozunun başlangıç kalıntıları görülür. Bu kalıntılar dışında tonoz tamamen yıkılmıştır. Haç tonozlu orta kısma sağdan açılan ikinci eyvanın kemeri, üstü çökmüş olarak yalnızca ayakta kalmıştır (Resim : 17). Eyvana batıdan tek pencereli, beşik tonozlu bir odanın kapısı açılır.

Güney duvarındaki mihrap, dışa doğru hafifçe çıkmalıdır (Resim : 18). Mihrap nişi yuvarlak kemerli (bir keretik yaparak aşağı doğru uzaması ile at nalı şeklini alır) dairevi bir niş olup, silindirik gövdeli, basık topuz başlıklar üzerinde, kübik yivli abakusları olan sütunçelerle çevrilmektedir. Başlıkların altı, sütun boynu, iki sıralı yassı kabartma ile bileziklenir. Abakuslardan sonra yuvarlak kemere varmadan evvel, yassı kabartma bir silme, kemerin üzengiye bindiği yerden nisin içini dolandır ve karşığı üzengide son bulur. Silmenin üstündeki niş tepeliği, yarı kürevi şekilli olup, altta, ortada, bir noktadan çıkıp açılarak kemere kadar uzanan çizgilerle bir istiridye şeması verir. Yuvarlak kemer üstünde, etraftaki kademeli, profilli dikdörtgen çerçeveye kadar dayanan, çiçekli düğümlü kûfi yazı enine dikdörtgen bir pano halindedir. Kitabe ters olarak durmaktadır. Muhtemelen bir tamir sırasında ters olarak yerleştirilmiştir.

Mihraplı duvarın arkasındaki oda, revaklardan normal bir giriş oldu-

13. Dunaysır Ulu Camii mihrabı ile Mescidiye Medresesi mihrabı arasındaki benzerlikler için bk. Fügen İter (Tunçdağ), Artuk Oğulları Sanat eserleri, - Basılmamış Doktora tezi - Ankara, 1963, s. 34-35, 154, 167.

ğu halde, bir de ayrıca mihrabın hemen yanından bir girişin daha olması düşündürücüdür.

Mescit kısmının üstünde neler vardı bilemiyoruz. Üst katın batı kanadı, oda taksimatı hakkında fikir veremeyecek kadar haraptır.

ZİNCİRİYE MEDRESESİ :⁽¹⁴⁾

Diyarbakır Ulu Caminin güney doğusundadır. Yapıyı tarihlememize binayı yapan İsa Ebu Dirham adı yardımcı olmaktadır. Bu ismi bize veren de avlu etrafındaki kitabelerdir. Buna göre Medresenin 595 H. (1199) yıllarında yapıldığını kabul etmekteyiz¹⁵. Yanlışlıkla Eyyubilere¹⁶ ve hatta Akkoyunlulara¹⁷ atfedilen yapının Mesudiye Medresesi ile gösterdiği müşterek özellikler ve İsa Ebu Dirham la ortaya konan tarih yapının Artukoğullarına ait olduğunda şüphe bırakmaz.

Bina, Mesudiye Medresesinde olduğu gibi, merkezi bir avlu etrafına toplanmış küçük büyük odalar gurubundan meydana gelmiştir. Plân, Mesudiyeye nazaran daha düzgün olup, eyvan, giriş karşısında yani doğu yüzde yer alır. (Plân III, Levha : VI)

14. Besim Darkot, (Diyarbakır maddesi), İslâm Ansiklopedisi, Cilt 3, s. 604.

Medrese için Zincirli veya Sincariye kaydı vardır. Evliya Çelebi, Seyyahatname IV. s. 31 de camilerin ikişer de medreseleri olduğunu ve camii kebirde Mercaniye Medresesinin bulunduğunu söyler.

Bedri Günkut, Diyarbakır Tarihi ve Diyarbakır, s. 101 de, Basri Konyar, Diyarbakır Yılığ, Cilt 3, s. 231 de Evliya Çelebinin Ulu camide bulunduğunu bildirdiği Mercaniye medresesinin, Zinciriye Medresesi olması lâzım geldiğini belirtirler.

Rahmetli Hocam Ali Saim Üğen de Medreseyi Ulu cami mimari manzumesine dahil etmekte idi. (Bak. Mahmut Akok tarafından çizilen rölövelerde, Zinciriye medresesi Ulu Cami manzumesine dahil edilmiştir.)

15. Diyarbakır kalesine ait 69 ve 71 nolu kitabelerde de İsa Ebu Dirham adına raslanmaktadır. 69 nolu kitabe 595 H. (1199) tarihini taşıdığına göre, medreseye de bu tarih verebiliriz. (A. Gabriel, ay. es., s. 199)

16. Bedri Günkut, ay. es. s. 100.

17. Basri Konyar, ay. es., s. 201.

Medrese tek katlıdır. Kuzey batıdaki merdivenle, binanın üstünü örten terasa çıkılır. Yapı, aşınma uğramış ve düşmüş kısımlar yanı sıra, büyük çapta bir restorasyon geçirmiştir. Malzeme siyah bazalt taşdır. Dar bir sokağa bakan cephede portal, sola kayıktır. Asimetrik cephede, sağda bir çeşme yer alır. (Resim : 19, Levha : VII)

Cephe duvarından öne çıkmış olan girişte portal, yan duvarlardan pek az yukarı taşmıştır. Sade karakterli portalde kavsara tezyinatsızdır. Kapının sağ ve solunda, silindirik sütun-çerçevesi uzanır. Başlık kısmına yakın yerde gövde, enine silmelerle bileziklenmiştir. Başlık, altta basık kürevi bir parça üstte de ona dayanan, köşeli kübik bir abakustan ibarettir. Abakus ortasında, üçlü yuvarlak bir dizi dikkanı çeker. Kapı lentosu stelâktitli konsollara oturur. Girişte kitabe yoktur. (Resim : 20)

Sivri kemerli bir niş içindeki çeşmenin musluk duvarında, üstte, iki pencere açıklığı ve arada da sonradan konduğu anlaşılan bir kitabesi vardır. Yanlarda köşeli iki niş bulunur.

Girişin açıldığı, üstü haç tonozlu dehliz, bizi revaklarla çevrili avluya çıkarır. Gerek avlu ve gerekse avluya açılan eyvan abidevi olmaktan uzak, küçük ölçüdedirler. Eyvanın yanında, sağda, üçüncünün girişi güneyde olmak üzere üç, solda ise iki oda yer almıştır. Kuzey cephede ufak ebattaki talebe odaları, güneyde mescit, batıda girişin yanında da ikişer oda vardır. Bu odalardan kuzey doğudaki kubbeli oda hariç diğerlerinde örtü beşik tonozludur.

Her cephede arkadlar üç gözlüdür. Kemerler yuvarlakdır. Mihverdeki kemer gözleri yanlardan daha yüksek ve daha geniştir. Üçlü kemerlerden yuvarlak, köşeli, dantel gibi dilimler sarkar. Dilimler zengin bitkisel arabesk motiflidir. Kemerlerle üstlerindeki, av-

luyu dört yönden dolanan konsollar arasında, bir yazı şeridi bulunur. Yazı kuşağı, orta kemerlerde kesintiye uğrar, kemere dayanır kahr.

Destekler de sayı ve şekil bakımından Mesudiyede kiler gibidir. Yalnızca farklı olan taraf, başlık yerinde yası, bilezik halinde geçişlerin bulunmasıdır. (Resim : 21)

Giriş karşısındaki eyvan kemeri, ve yanlardaki küçük kemerli cephe, diğer yüzlerden daha zengin işlenmiştir. (Resim : 22). Eyvan genişliğince olan orta kemerde, daireye yakın yuvarlak boşluklar ve bunları birbirinden ayıran balta ağzı şeklindeki sarkıtların meydana getirdiği bir çıkma dizisi görülür. Keskin ağızlı parçalar üzerine, bitkisel arabesk bir ağ oyularak işlenmiştir. Yandaki küçük dar kemercikler ise, ancak orta kemerin ilk dilimine kadar yükselirler. İki yuvarlak kemercğin ortada, aşağıya yönelen bir sarkıt meydana getirecek tarzda kaynaşmalarından ibaret ikili bir sistem görülür. (Resim : 23). Üzerleri ana kemer gibi bitkisel arabesk motiflerle, oyularak kabartılmıştır.

Eyvan cephesine karşı olan giriş yüzünde ise, yanlardaki - küçük, dışa yuvarlak dilimli - kemerler arasında, çift sıra çıkıntılı geniş orta kemer yükselir. Orta kemerdeki (lambriquen) şeklindeki sarkıtlar, diğer kemerlerde olduğu gibi - aradaki ufak taşlar düz bırakılmak üzere - bitkisel arabesk motiflerle doldurulmuşlardır. Geriye kalan karşılıklı iki yüz, diğer yüzlerden daha sadedir. Ortadaki sade basık kemeri, yanlardaki, aşağıya uzanan sivri üçgen parçaları bir atlıyarak bezenmiş küçük basık kemerler kuşatır.

Revakların avluya bakan yüzlerini dört yönden çeviren neshi yazı, Mesudiyedeki gibi bitkisel arabesk bir fon üzerine yazılıdır.

Revaklardan odalara açılan kapılar, üstleri konsollu dört köşe açıklıkları ile birbirinin aynıdır. Atkı taşları üzerinde, yuvarlak tepelikli, pencereler yer alır.

Güneyde yer alan mescitte örtü, diğer odalardaki gibi beşik tonozdur. Her odasında pencere bulunan medresenin mescidi penceresizdir.

Eyvanlı cephenin kuzey doğu köşesindeki oda kubbelidir. Bu da ilerdeki geç devir medreseleri için, bir hazırlık sayılabilir.

Aydınlatıcı olmak amacı ile öncelikle ele aldığımız Diyarbakırdaki iki medreseyi tanıdıktan sonra, yalnız kayıtlarda kalmış erken medreselerden başlayarak Mardin ve civarındaki örneklerle geçelim.

Mardine 1108 den beri sahip bulunan Nacm - Al - Din İlgazi'nin yaptırdığı mimari eserleri Kâtip Ferdi şöyle anlatmaktadır :

NECMEDDİN İLGAZİ'NİN

MEDRESESİ :

(Necmeddin Gazi Mardinde bir bimaristan ile cami ve medrese ve hamam ve saire bina etmiştir. Maristan harap olmuş ise de sair müberratı bir çok tamirata uğradığı halde mevcuttur)¹⁸.

Necmeddin İlgazi 516 H. (1121) de öldüğüne göre Kâtip Ferdi'nin kaydettiği ve 16. y. y. da birçok tamir geçirdiği halde, hâlâ ayakta olduğunu öğrendiğimiz medrese, 12. y.y. in ilk çevreğinde yapılmış olmalıdır. İlgazi'nin medresesi böylece Artuk Oğulları medreselerinin en erken tarihte yapılandır. Ne yazık ki yapı ile ilgili bilgimiz bundan öteye gidememektedir.

18. Kâtip Ferdi, ay. es., s. 34.

HÜSAMİYE MEDRESESİ

1121 de tahta çıkıp 1150 de ölen, Hüsameddin Timurtaş'dan bahisle Ali Emiri (Müşarünileyh Mardinde Hüsamîye namıyla bir medrese ve karşısında birde cami bina ve bunlara evkafı külliye tahsis eylemiştir. Melik Hüsameddin Temurtaş yadigârı kıymettarı olan medresede defini - haki - gufrandır) der¹⁹. Böylece, onikinci yüzyılın ilk yarısına giren ikinci medrese de Timurtaş tarafından yaptırılmış olmaktadır. Hakkında daha fazla bilgimiz yoktur.

HATUNİYE MEDRESESİ

Mardindeki medreselerden biri de Sitti Radaviye²⁰ diğer adı ile Hatuniye Medresesidir²¹. Kutbeddin İlgazi zamanında yapıldığı kabul edilen medrese, İlgazi'nin tahta geçiş yılı olan 572 H. (1177) ile ölüm yılı 580 H. (1185) arasında yapılmış olmalıdır.

Gabriel'de yapıdan kısaca bahsetmekte, medresenin geçirdiği çok sayıda değişikliğe temasla, hiç bir karakteri olmayan bir bina topluluğu diyerek, girişin sağındaki salonda ananeye göre, medreseyi kuranların mezarları olduğunu ilâve etmektedir²². Medresenin güney duvarında, kabartma olarak yazılmış neshî kitabeden, Sultan el-Melik el-Mansur Nasıreddin zamanında 602 H. (1206) yılında medreseye vakfedilenleri öğrenmekteyiz²³.

19. İbid, s. 35.

20. Kâtip Ferdî, ay. es., 12 de Kutbeddin Gazi bin Necmeddin Alpi'nin ölümünden sonra gömülmesi ile ilgili olarak "..... cesedi pakî Babı-Sur kurbunda validesi inşa ettiği (Sitti Radaviye) medresesine defnolundu" der.

21. Ali Emiri de aynı eserin sonundaki notlarında, "..... Meliki müşarünileyhin (Melik Necmeddin Alpi) haremî olup ve mahdumu El-Melik Kutbeddin İlgazi hazretlerinin valdeleri bulunan Sitti Raziye (Radaviye) nin Hatuniye ismile mevsum ve halen mevcut bir medresesi vardır. Mahdumu İlgazi zamanında inşa ettiği cidarına muharrer olan kitabeden müsteban oluyor" diyerek medresenin diğer adını verir. (s. 37).

22. A. Gabriel, ay. es., s. 26.

23. İbid, 12 No. lu kitabe.

HARZAM MEDRESESİ

Giriş kapısı lentosuna oyulmuş bir kitabeye göre (608 H. - 1211) yıllarında yapılmıştır.

Plân düzgün bir şekil göstermez (plân, Resim : 24). Uzunlamasına dikdörtgen uzantılı revaklı avluya açılan talebe odalarının teşkil ettiği sol kanda karşılık, sağda ağırlık mescid kısmındadır. Medresenin doğu bölümünden pekçoğu, kuzey kısmı (talebe odaları ve minare dahil) ve cephenin sol tarafı yıkılmıştır, bugün ayakta değildirler²⁵.

Portal yapıyı asimetrik bir bölünmeye uğratar. Dışarıya çıkıntılı kapıyı, boyuna dörtgen plânlı giriş dehlizi izler.

Plâna göre, profilsiz görünümü ile, bu medresenin de, diğer erken örnekler gibi, sade ve tezyinatsız bir portale sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dehlizden sonra gelen giriş ise, daha profile edilmiştir. Bu özellik de Mesudiye'nin ana girişe nisbetle daha zengin ikinci girişini hatırlatır. Avlunun yalnızca, kuzey ve doğusu arkadlıdır. Dört köşeli ayakların desteklediği arkadlarda oldukça haraptır. Kuzey-batıda olması düşünülen minare ve talebe odaları tamamen yıkıktır. Avluda camiye ulaşan girişten başka eyvan yoktur.

Kapının solunda bir merdiven, sağında da küçük bir oda vardır. Odadan sonra güneydeki büyük hacım, mesciddir. Ortadaki büyük eyvan girişi dışın-

24. Harzam, Koçhisar'ın 8 km. kuzey - doğusunda, Zerkan suyu kenarında küçük birkaç evli bir kasabadır. Medrese nehrin kenarındaki tek eserdir. (A. Gabriel, ay. es., s. 53).

Kâtip Ferdî de Harzam medresesinden şöyle bahsetmektedir : "Sahibidünya veditin elmaruf bişşehid ancılayın Nasreddin Saidin Koçhisar demekle maruf şehirden camiikebir ve kurbunda medreseiâli ve Harzamede dahi bir medreseyi ahar ve andan "..... bünyad ettürüp anun gibi medarisdür ki derzebanüha mevsum est." (ay. es., s. 12-13).

25. Medrese hakkındaki bilgi için bk. A. Gabriel, ay. es., s. 53-54.

da, yanlardaki ikişer kapı da mescide götürür. Mescidde kible duvarına paralel iki sahnın, büyük dörtköşe ayakların taşıdığı üçlü çapraz tonozlarla örtülmüşlerdir. Eyvan-giriş kısmı ve yan bölümler, iki paralel sahnın önünde bir ön mekân meydana getirirler. Mimber, kesme taştandır. Mescidde, kuzey, güney ve batı yüzde mescidi aydınlatan ikişer pencere vardır. Mihrap önündeki sahnın solundaki kapı ile, doğuya yönelmiş, ince uzun bir salona girilir. Beşik tonozla örtülü ve içinde bir lahdin bulunduğu, duvar üzerinde uzun bir kitabesi olan oda bu olmalıdır. Güney doğuda yıkık olan diğer bir oda, türbe ile mescit duvarının kesiştiği dik köşeyi doldurmaktaydı.

Yapıda, el-Melik el-Mansur Nasreddünya veddin Artuk Aslan zamanında yapıldığını veren (608 H. 1211) tarihli kitabeden başka, (794 H. - 1390) tarihli, Sultan İsa tarafından restore ettirildiğini veren, giriş kapısı üzerinde diğer bir kitabe daha vardır. Gene bu kitabeden, Sultan İsa'nın yıkılan minarenin tekrar yapılması için, emir verdiğini öğreniyoruz. Mezar salonunun tonoz başlangıcından itibaren aşağı yukarı on metre uzunlukta olan yazı ise binanın vakıflarından bahseder²⁶.

ŞEHİDİYE MEDRESESİ

Nasireddin Artuk Aslan tarafından yapıldığını öğrendiğimiz medrese Artuk Aslan'ın hükümdar oluş tarihi ile (597 H.-1201) ölüm yılı olarak

Ebülfida'nın düzelttiği (637 H. - 1240) arasında yapılmış olmalıdır. Portaldeki kitabe ise, Artuk Aslan oğlu El-Melik El-Sait Nacm-al-Din Gazi'nin medreseye vakıflarını gösteren (637 H. - 658 H. 1239 - 1260) yıllarından bir kayıttır²⁸.

Portal kuzey doğudaki yeri ile cepheyi asimetrik bir bölüntüye uğratmıştır. Güney doğu köşeye de türbe yerleştirilmiştir. Nesireddin Artuk Aslan burada gömülü olmalıdır. Cepheyi geçen öne çıkmalı girişin, ayakta kalmış sol yan motifli ve kademeli şeritlerle süslenmiştir. Eyvan portal tipini veren portal de kemer sivridir. Kapı segment kemerlidir. (Resim : 25) Kapı açıklığına, portal ayakları seviyesinden başlayan bir kaç basamaklı merdivenle inilerek varılır. Portal kavsarasında, iç yüzde, biri ortada (sathî), diğerleri köşelerde olmak üzere yer alan üç, dilimli nişin altında, yukarıda belirttiğimiz vakfiye kitabesi dolanır. Boyuna dikdörtgen giriş dehlizi avluya bağlanır. (Plan Resim : 26). Kuzey yüzdeki oldukça büyük, çeşme ve su yolları olan, eyvanın karşısında, soldan girilen, enine iki sahnı, köşeli destekli, kapısı karşısında yuvarlak mihrap hücreli bulunan mescit kısmı yer alır. (Resim : 27) Üst kata ait sivri kemerli açıklıklar ve duvar bitiminde kısa bir konsol sırası ise iki katlı avlu cephesi hakkında fikir edinmeyi mümkün kılar.

Ali Emiri, «müşrûnileyh bu medreseyi cesimeî seksen hücre olmak üzere bina eylediğinden (semanin) namiyle yad olunur» der²⁷. Seksen hücreden geriye bir kaç mekân kalmıştır. Mescidin batısında Harzam medresesinde de olduğu gibi bir minare vardır.

XII. y.y.ın başlarından itibaren yapılmaya başlamış Artuklu medrese-

26. Kitabeler için bak. A. Gabriel, ay. es., 20, 21, 22 nolu kitabeler.

27. Kâtip Ferdi Şehidiye medresesi ile ilgili olarak Nasreddin Said'in (Artuk Aslan) Koçhisar ve Harzemdeki medreselerine temalla (bk. 24. dip notu) şöyle devam eder; "..... ve andan mahrusel Mardinde medrese maa camii vasi ki şehidiye demekle mevsuf medrese ve cuma mescidin bünyad ettürüp anın gibi medarisdür ki ve mezbur Nasreddin sene 633 de müteveffa olup, Mardinde bünyad olunan medresede defnolundu." ay. es., s. 13. Ebülfida ise, (Ali Emiri den naklen) Nasireddin Artuk Aslan'ın ölümünü 637 H. olarak düzeltir. İbid, s. 43.

28. A. Gabriel, ay. es., s. 27-28, 13 nolu kitabe.

29. Kâtip Ferdi, ay. es., s. 42.

bi, Artukluların XIV. y.y.a ait Mardin Sultan İsa ve Kasımiye medreselerine³⁵ bir ön yapı olmaktadır. Söz konusu geç medreselerde, bölgenin yerleşik cami tipini özetleyerek veren gelişmiş, kapalı mescidler yanı sıra, birde avluda açık, yazlık namaz kılma yerleri vardır. Ancak, Mesudiye'de mihrabın böylesine abidevi ve dekoratif tutuluşu anlaşılmamaktadır.

Artuki medreseleri ile yakın paraleller kurduğumuz, Zengi, Eyyubi ve daha sonra Memlûk medreselerinde, ortadaki havuza bağlanan su yolları ile, eyvandaki sebiller, ilk örneklerde hazırlık devresini kuyu ve çeşmelerle gösterirken, daha sonra Mardin Şehidiye ve XIV. y.y. in geç örneklerinde gelişmiş olarak yer alırlar.

Anadolu Selçuklu yapılarının, cephede, bütün nazarları bir anda üzerinde toplayan, tezyini bordürlerin birbiriyle yarış edercesine bezediği, yan duvarlardan taşan taç kapıları yerine, güney-doğulu erken medreselerde camilerde de olduğu gibi portaller, cephe duvarları arasında adeta belirsizdirler. Cepheleri asimetrik bölme ye uğratan girişler, XIV. y. y. örneklerinde de yerlerini değiştirmemişlerdir.

Dilimli kemerlerin Anadolu'daki erken örnekleri XII. y. y. Artuklu yapılarında verilmiştir. Portallerde, mihraplarda avlu revaklarında, mihrabiyelerde, hatta sağır nişlerde çok tutunmuş, zengin bezemeli kemerler, çok ve üç dilimlilikleri ile Emevi ve Abbasi geleneğini, güney doğu Anadolu'da, daha güney'in bir bütünü olarak yaşatır ve Anadolu'ya aktarır.

Gerek kemerlerde, gerek yazı kuşaklarında ve gerekse daha geç örneklerde diğer tezyini unsurlarda iki renkliliğe verilen önem, Suriye'de moda olmuş bir özellik olup, iç ve doğu Anadolu'da bazı han, medrese ve cami portallerinde de görülür.

İç ve Doğu Anadolu'da, Selçuklu devri eserlerinde bol miktarda kullanılmış, stalâktitli kapitallerin, erken örneklerini veren bir yapı gurubu da, Artuklu bölgesinde toplanmaktadır. Silvan Ulu camii cephe galerisinde görülen sütünce başlıkları, Duncysır Ulu camii ve Mesudiye medresesiyle devam etmektedir. Buna karşılık, incelediğimiz bütün medreselerde taşıyıcı destekler, köşeli ayaklar halinde olup, kemere, gayet basit, yassı, süssüz yastıklarla geçilir. Bu arada, yalnızca iki yapıda (Mesudiye mescid mihrabında ve Zinciriye portalinde) ilgi çekici sütüncelere raslanmaktadır. Bunlar ince, yassı bir abakus'un altına yerleştirilmiş, basık kürecikler olup, gövdeye sıralı bileziklerle geçilir. Erzurum türbelerinin bazılarını plâstikleştiren bu sütünce örneklerini Ermeni mimarisinde bol bulmak mümkündür³⁶.

Daha sonraları, orta ve doğu Anadolu'da pek çok kullanılacak tezyini motiflere, Artukoğulları eserleri başlangıç teşkil ederler. Mesudiye ve Zinciriye medreselerinin, dilimli kemerlerini bir atlayarak bezeyen bitkisel arabesk motiflerin yanı sıra, Dunaysır Ulu camii mihrabını ajur gibi işli geometrik arabeskle çevreleyen bordürler, Anadolu'nun diğer bölgelerine önderlik etmişlerdir.

35. A. Gabriel, ay. es. s. 28, 29.

36. Jurgis Baltusaitis, Gèorgie eten Armenie, Paris, 1929.

leri, yukardaki örneklerle açıkça gördüğümüz gibi, Anadolu medrese mimarisinin gelişimi içine girmemişlerdir. Anadolu'da çeşitli tipleri deneyerek oturmaya çalışan bir cami mimarisi söz konusuysen, güney - doğu Anadolu bölgesinde, Şam Ümeyye camiinin plân ve kuruluşunu tekrar eden camiler gibi, medreseler de Suriye'ye bağlı kalmışlar. Suriye mimarisi gelişimi içinde yerlerini bulmuşlardır³⁰.

Merkeziyetten ve simetriden uzak fonksiyonları değişen mekânların birarada toplanması ile meydana gelmiş yapılar olmaları, Selçuklu devri Anadolu medreselerinden ayrılan en önemli özellikleridir. Bu ayırıcı taraf, Suriye medreselerinin ise, kaçınılmaz bir hususudur. Anadolu'da çok defa, ana eksen üzerinde bulunan eyvan, mihrabiyesi ile mescid vazifesi görürken, Artuk Oğulları medreselerinde mescid, bütün ağırlığı ile yapıya girmiştir. Harzam ve Şehidiye medreselerinde, mescid yanında minarenin de yer alması, medrese içinde mescidin yerinin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir. Bu açıdan Anadolu'dan benzer örnekler bulamazken, Suriye'den Sünnilik cereyanının kuvvetlendiği sıralarda, Nureddin Zengi ve Selâhattin Eyyubi'nin yaptırdığı medreselerden, yaklaşıtırmalar yapmak kolaydır. İbni Batuta'nın kısaca «Hanefi» medresesi³¹ diye adlandırdığı El-Nuriya el-Kubra medresesi (1172), (Plân A) ve gene Şam'daki Adiliye medresesi (1223), (Plân B), çeşitli vazifelere hizmet eden bölümleri ile aradaki büyük ilişkiyi açığa vuran yapılardır.

Güney - doğu Anadolu'daki medreselerin de tek bir Sünni mezhebe hizmet ettiği düşünülemez. Hernekadar Suriye'de ağırlık «hanefi» mezhebi etrafında toplanıyorsa da³², Herzfeld, El-

Nuriya el-Kubra medresesinin «hem Safiler ve hem de Hanefi'ler içindi»³³ deyerek, her iki mezhep mensuplarına açık olduğunu kaydetmektedir.

Artuk Oğullarının hüküm sürdükleri bölge de, çeşitli din ve mezhep sahibi toplulukların bulunduğu bir bölgeydi. Artuklular, Sünniliğe bağlı oluşları yanı sıra, dinsel taassuptan kaçınmışlar ve böylece din serbestisi yönünden Selçukilerin siyasetini izlemişlerdir³⁴.

Mesudiye medresesinde, eyvanı üç yönden çevreleyen küfi kitabeden, II. Sökmen'in bu medreseyi, dört hak mezhebi müminlerinin yararına devamlı bir vakıf olarak kurduğunu öğreniyoruz. Böylece belli bir mezhebe değil, Sünniliğe hizmet etme amacı açıkça ortaya çıkmaktadır.

Artukoğulları medreselerinde, orta ve doğu Anadolu'dakilerin aksine, Suriyeli medreselerde olduğu gibi, eyvan sayısı ve düzeni önemli değildir. Suriyeli medreselerde mescid çok defa ana eyvan karşısında yer alır. Bu özelliği Artuklu medreselerinde de bulmak mümkündür. (Diyarbakır Mesudiye, Mardin Şehidiye gibi). Anadolu medreselerinde eyvan yanındaki kubbeli türbe odaları (Konya sırcalı medrese 1242/43, Konya İnce Minareli Medrese 1258 gibi) Artuklu medreselerinde yerini kaybetmiş olup, Suriye'deki medreselerde olduğu gibi değişik yerlerde ve belli bir türbe mimarisine yönelmişlerdir (Sultan İsa ve Kasımiye gibi 14. yüzyıldan olan geç örneklerde en uygun şekline ulaşmıştır).

Bir mescid bölümü olmasına rağmen, büyük ölçülerde tutulmuş ve zengin dekorasyonu ile, giriş karşısında yer alan mihrabıyla Mesudiye medresesi ayrıca ilgi çekicidir. Bu açıdan Şam Adiliye medresesine benzediği gi-

30. Fügen İlter (Tunçdağ), ay. es., s. 138-158. Doğan Kuban aynı eser., s. 59-62.

31. E. Herzfeld, ay. es., s. 41, fig. 28.

32. bk. dip not 7.

33. E. Herzfeld, ay. es., s. 41.

34. F. Köprülü, ay. es. s. 623.

Medreselerde revakların avluya bakan yüzlerine ve portallere oyulmuş, erken örneklerdeki basit, şematik rozetler, Suriye'de çok sevilen bir motiftir³⁷. Bu basit ve şematik rozetler de, Orta Anadolu'nun plâstik rozet ve ka-

37. Suriye mimarisinden rozet örnekleri için bk. E. Herzfeld, *ay. es.*, Vol. XI-XII (Fig. 55 (Damascus, Salihya, Muristan al-Kaimari), fig. 56 (Damascus, Turbat Al-Izzya).

baralarını hazırlayan erken tipler olarak kabul edilebilir³⁸.

38. "Erken devir Anadolu Türk Mimarisinde, 12. ve 13. y.y. Artukoğulları medreselerinin yeri" adlı bu makale, birkaç ilâve dışında, doktora (çalışmamdan) alınarak hazırlanmıştır.

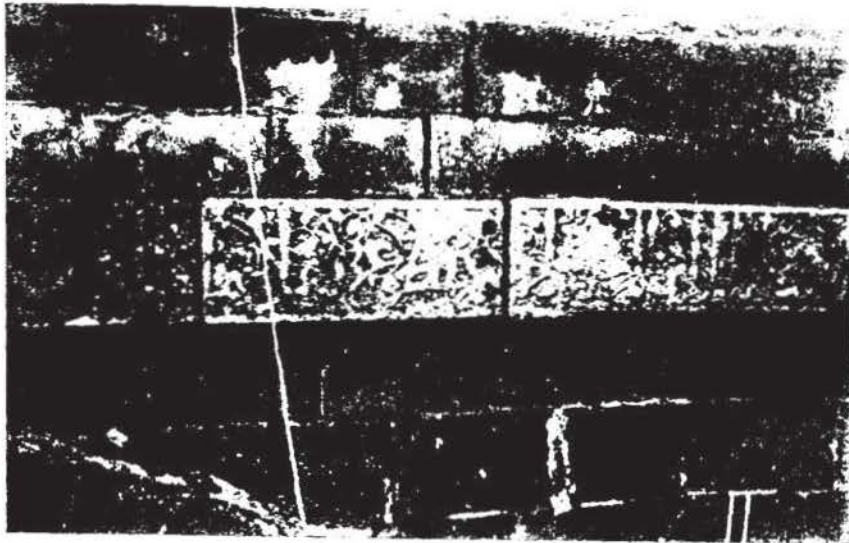
Fügen İter (Tunçdağ), Artuk Oğulları Sanat Eserleri "basılmamış doktora tezi", Ankara 1963.

Mesudiye ve Zinciriye Medreselerinin rölelerini (plân, kesit ve ayrıntılar) veren levhalar, derginin bu sayısındaki Mahmut Akok'un makalesinde de yer aldığı için, tekrar etmemek amacıyla burada verilmemiştir.

F. İLTER

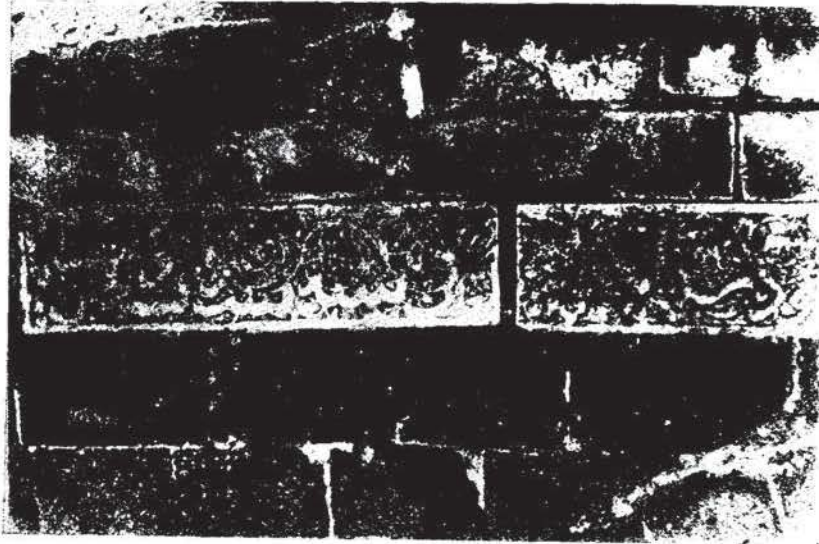
Res. 1 — Mesudiye Medresesi Portali

Res. 2 — Mesudiye Medresesi Portal kitâbesi.

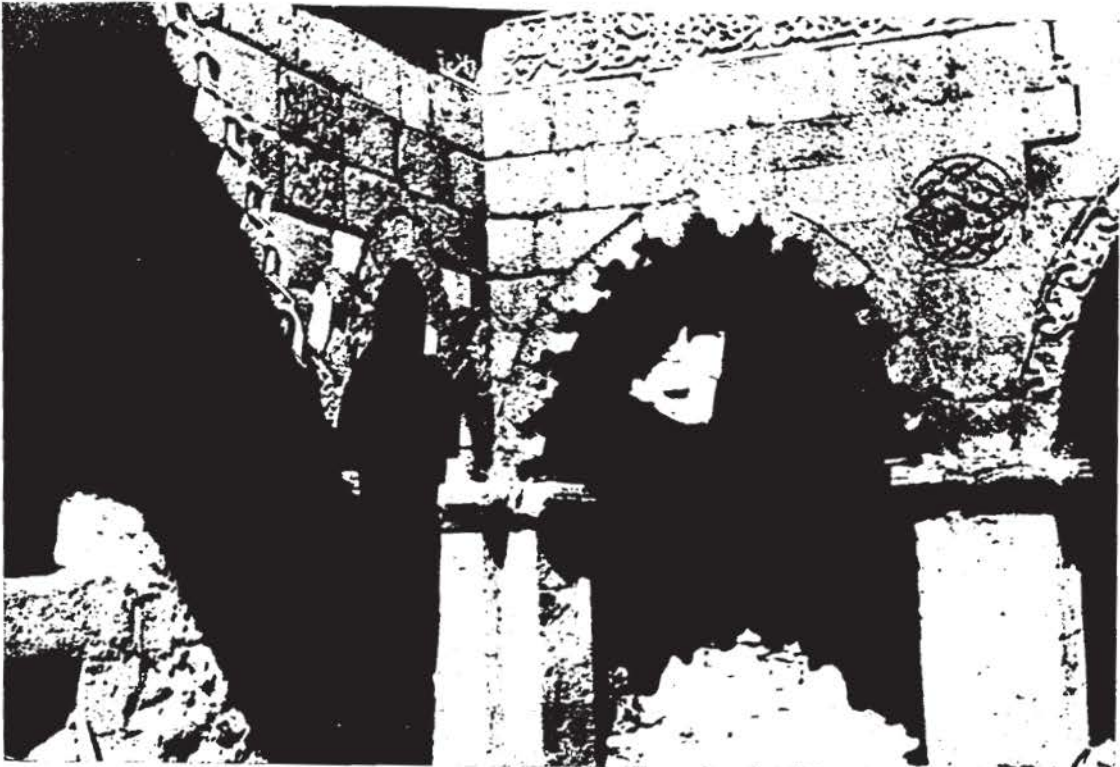
Res. 3 — Mesudiye Medresesi Portal kitâbesi

Res. 4 — Mesudiye Medresesi portal kitabesi.

Res. 5 — Mesudiye Medresesi ikinci giriş.

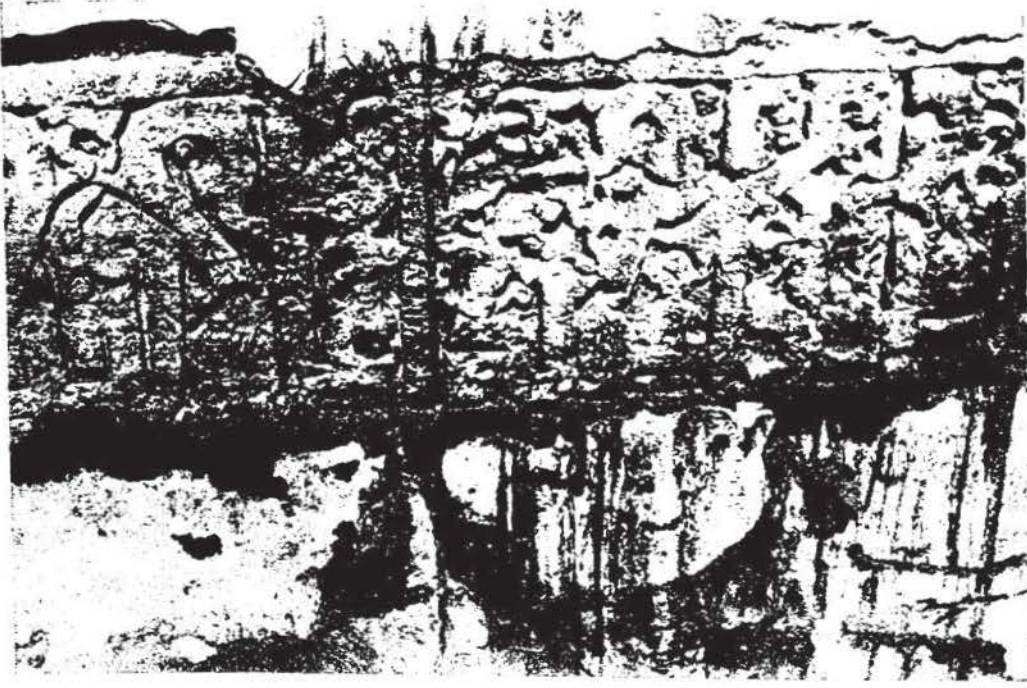

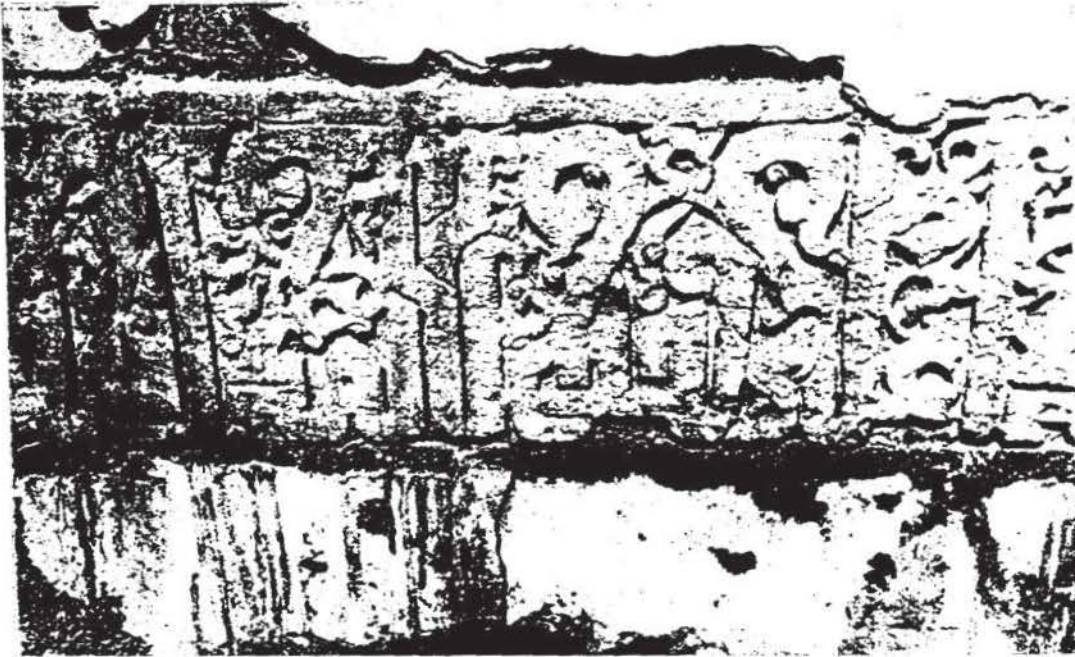
Res. 7 — Mesudiye Medresesi, avludan batı cephe.

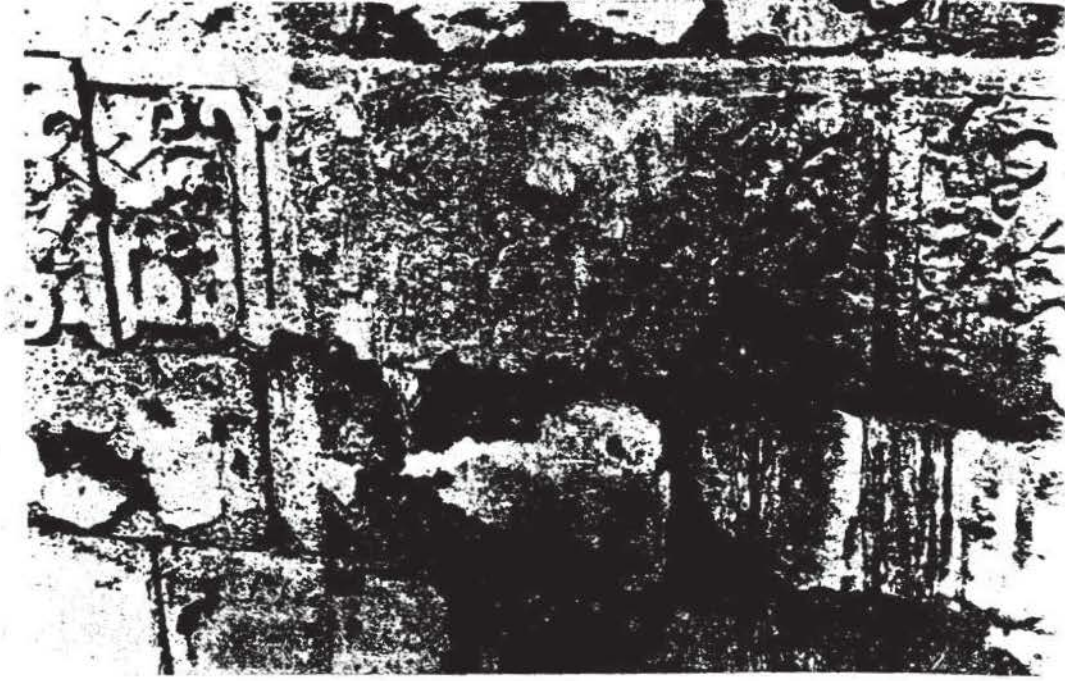
Res. 8 — Mesudiye Medresesi, üst kat arkadlarından görünüş.

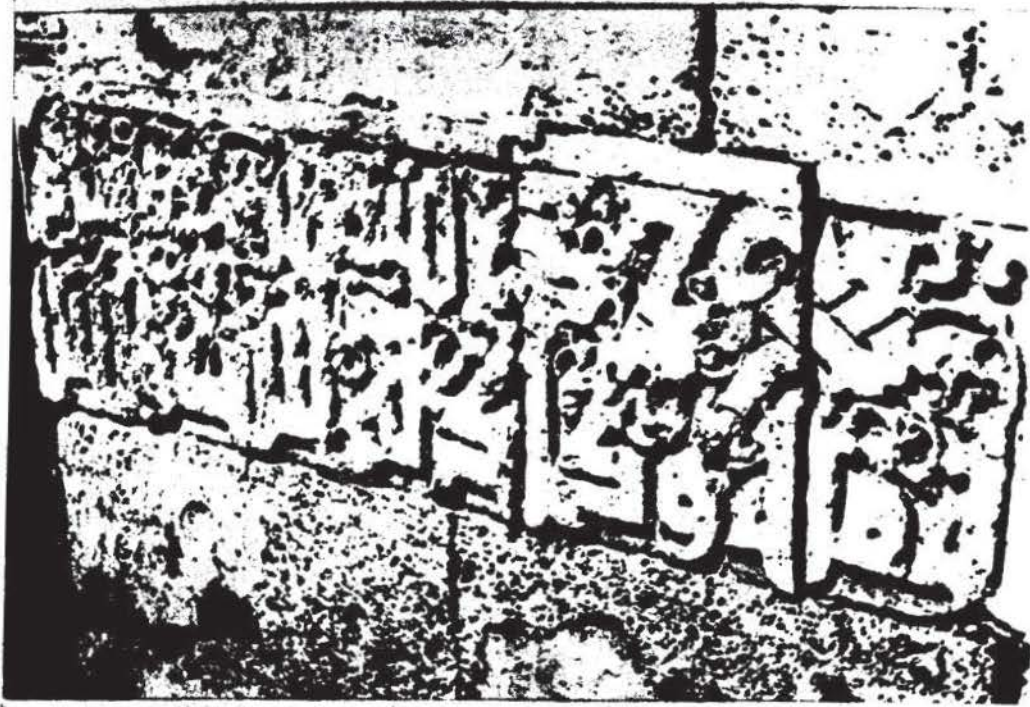
Res. 9 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağı

Res. 10 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağı

Res. 11 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağının devamı.

Res. 121 — Eyvan içindeki kûfi yazı kuşağının devamı.

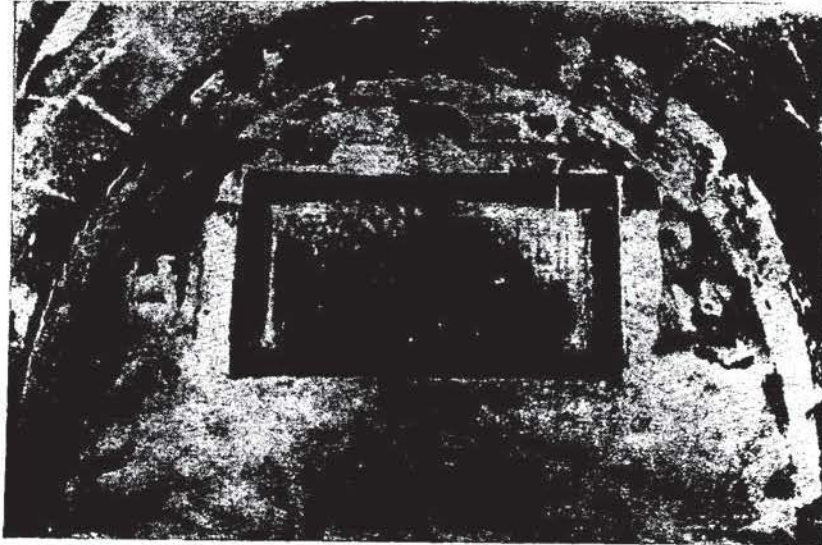
Res. 13 — Eyvan içindeki neshî yazı şeridinden.

Res. 14 — Mihraç duvarı önündeki haç tonozlar

Res. 15 — Avludaki mihrap.

Res. 16 — Mihrap sağında pencere üstündeki kitâbe.

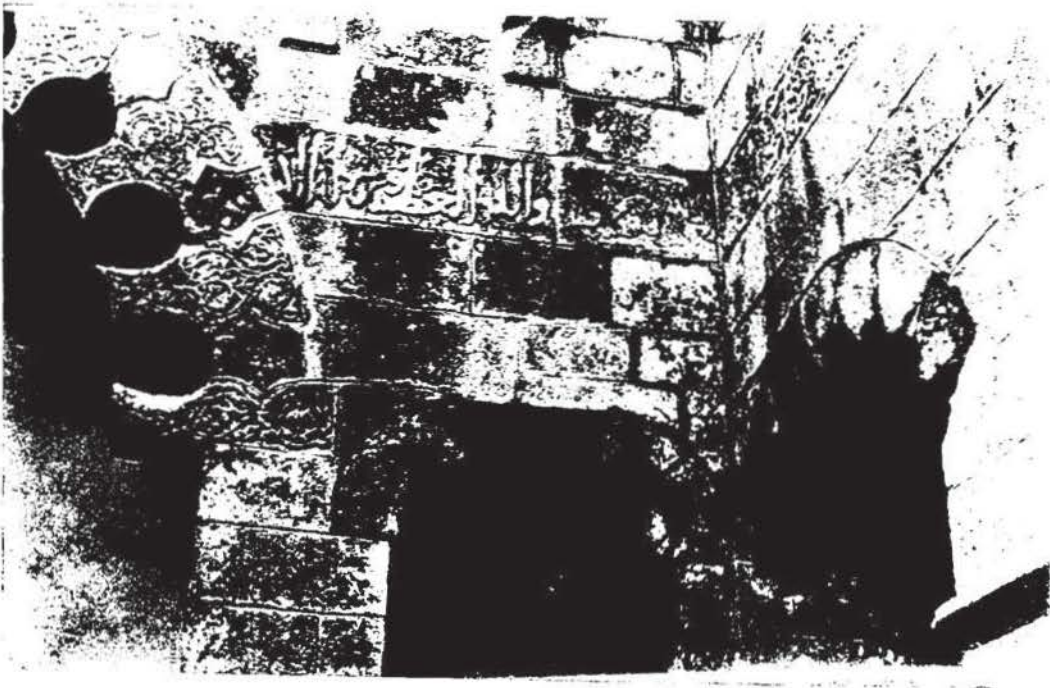
Res. 17 -- Mescidde kuzey - batı köşe.

Res. 18 -- Mescid mihrabi.

Res. 21 — Avludaki arkadlardan bir görünüş.

Res. 22 — Doğu cephede eyvan kemeri ve küçük yan kemerler.

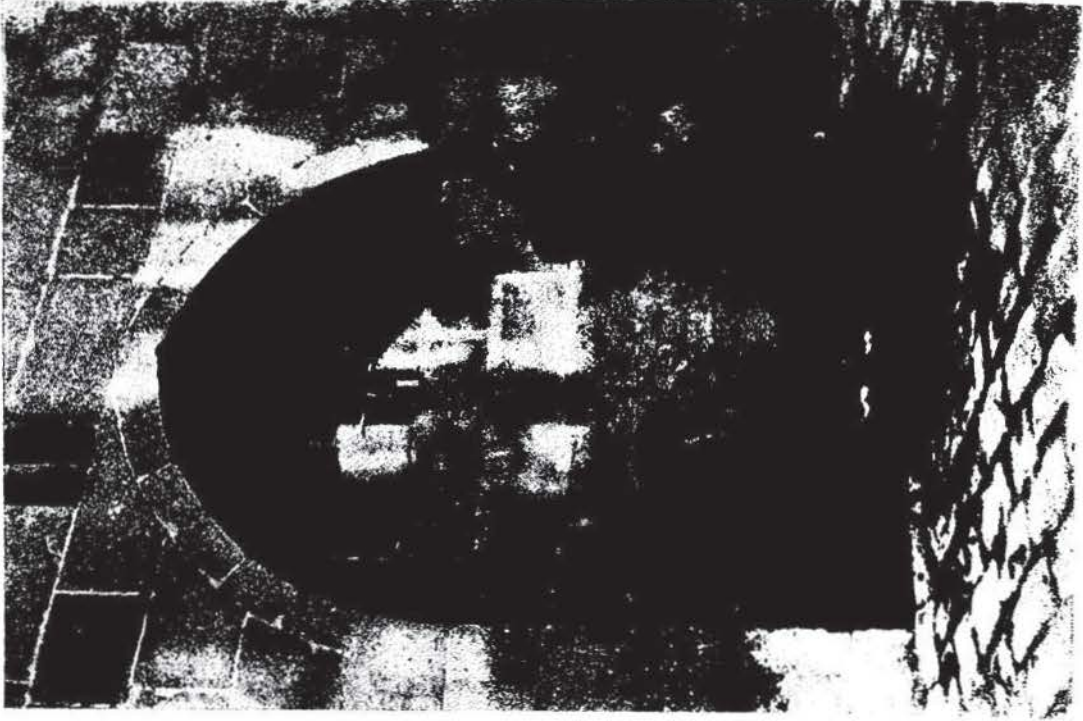

Fig. 29. — *Melospiza melodia* (Melodia melodia).

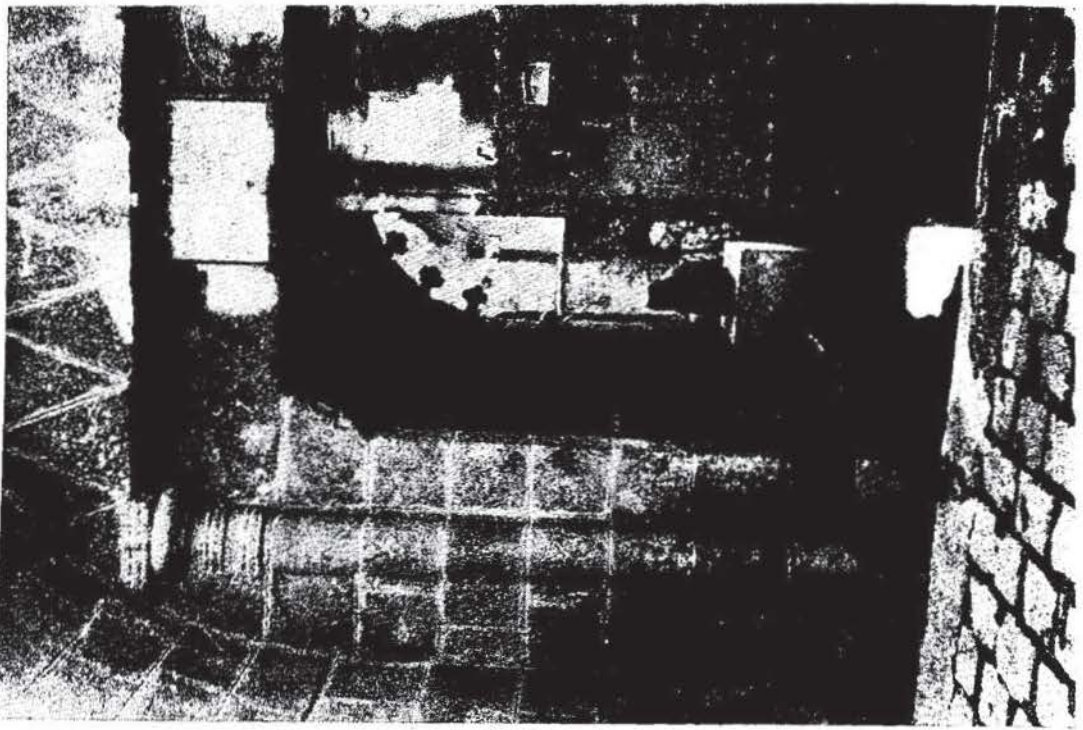
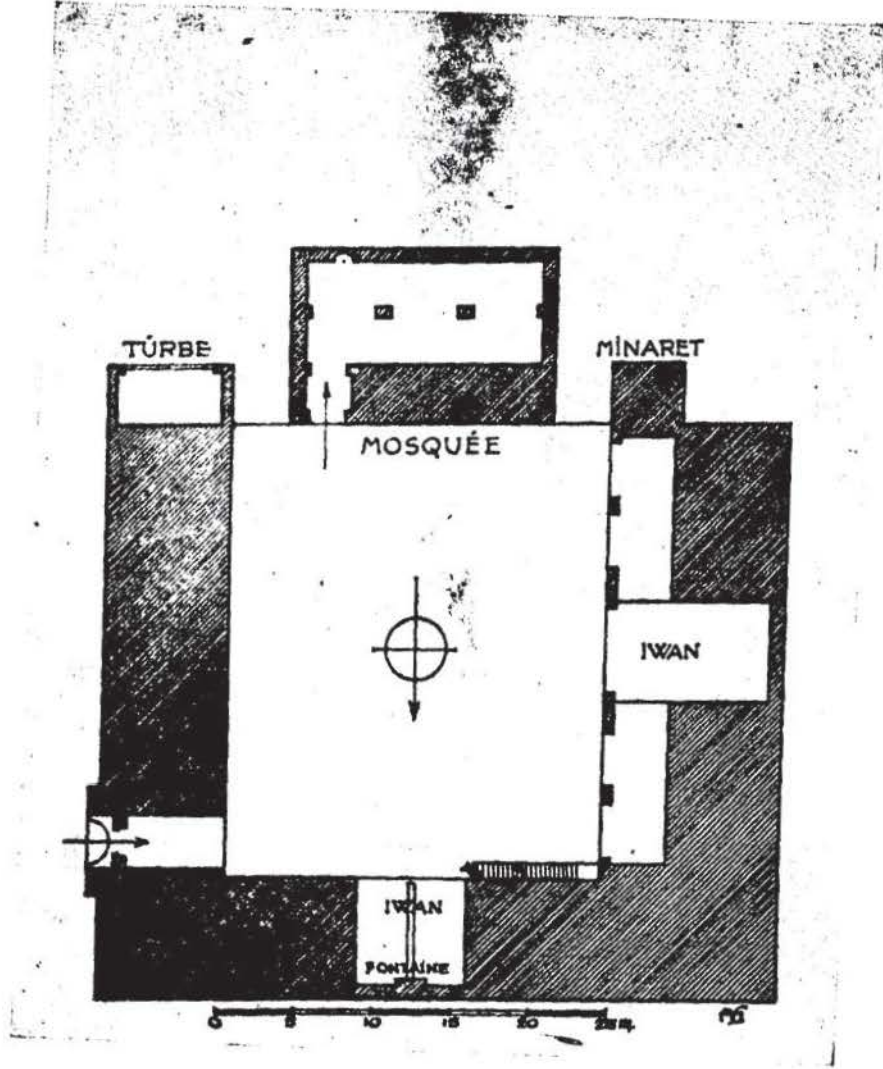

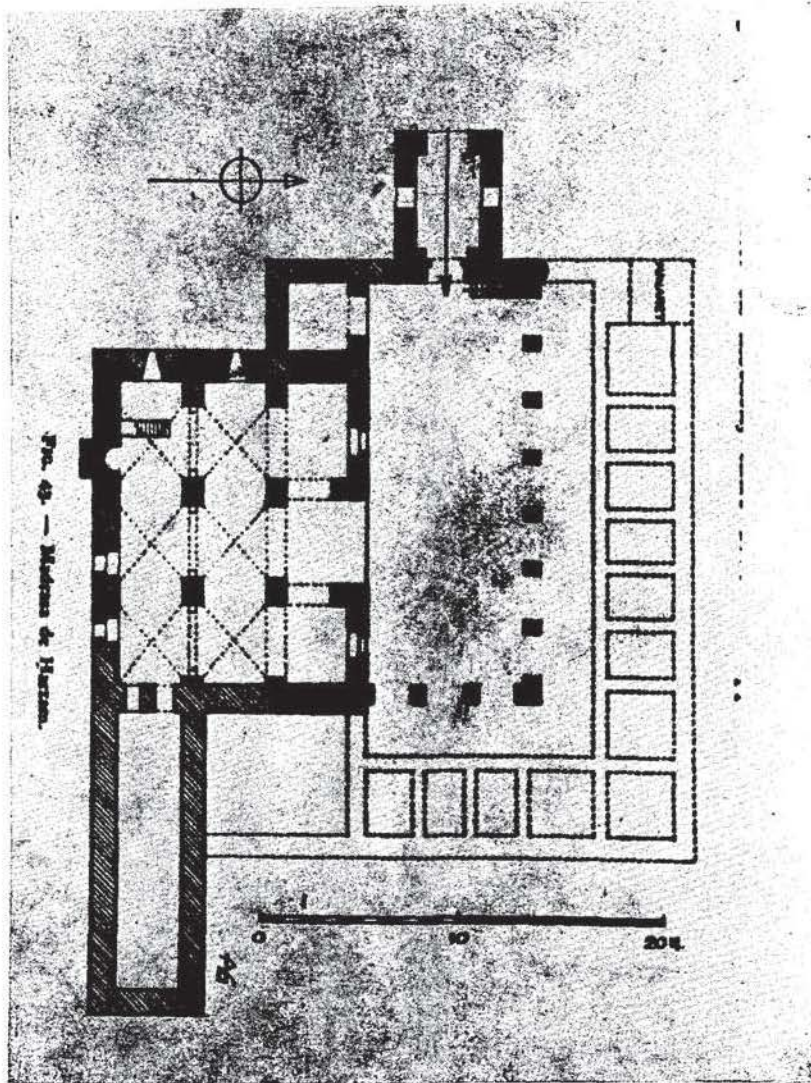
Fig. 30. — *Melospiza melodia* (Melodia melodia).

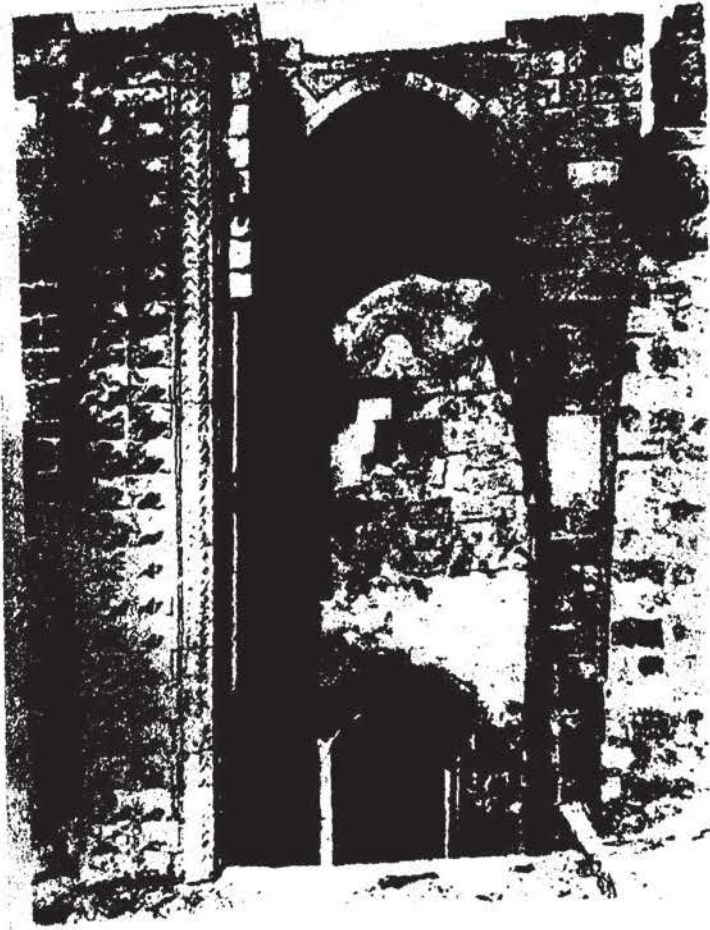
Res. 26 -- Şehidiye Medresesi plâni «Gabriel'den»

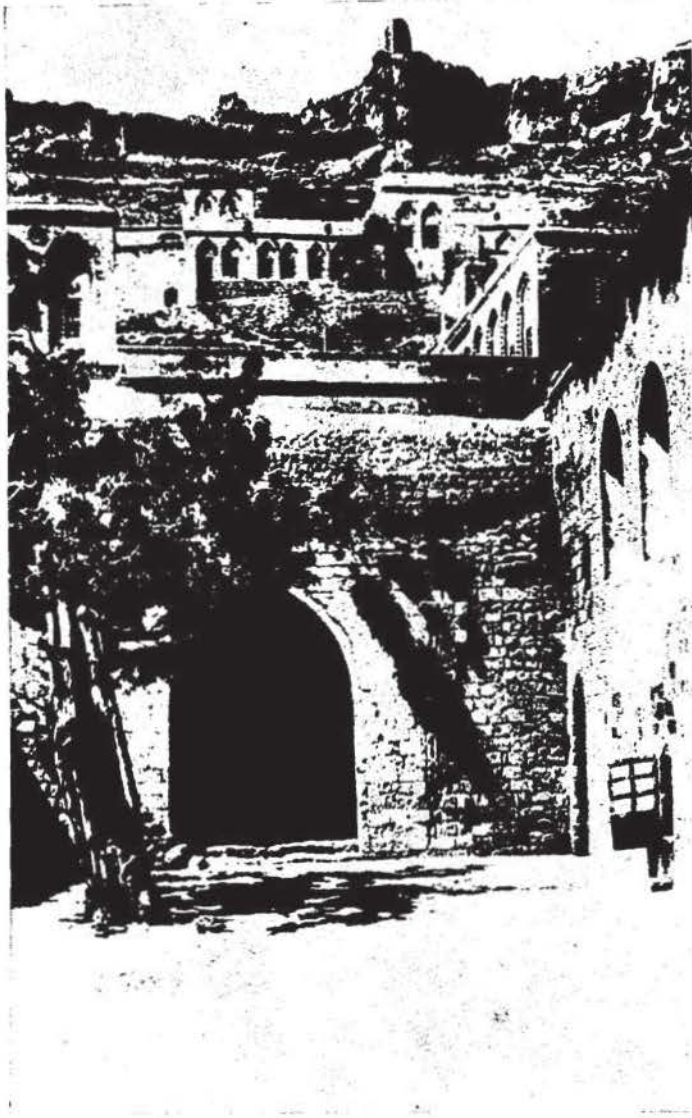
Res. 23 — Doğu cephede eyvan kimeri ve küçük yan kemerler.

Res. 24 — Harrum Medresesi plâni «Gobriel'den»

Res. 25 . . . Mardin Şehidiye Medresesi portali «Gabriel'den»

Res. 27 — Şehidiye Medresesi. Avludan bir görünüş «Gabriel'den»